

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ТЕОРІЇ ЛІТЕРАТУРИ І ЛІТЕРАТУРНОЇ КРИТИКИ

УДК 821.161.2.091

Галина Александрова

УКРАЇНЬСЬКА КОМПАРАТИВІСТИКА МІЖ 1920 ТА 1930-ми РОКАМИ: РЕПРЕСІЇ І ТРАНСФОРМАЦІЇ

У статті простежено особливості функціонування порівняльно-історичного напрямку в українському літературознавстві 1920–1930-х рр., його здобутки і втрати. Наголошується на тому, що наукові ресурси українського літературознавства у післяреволюційний час були дуже потужними, спиралися на світову та європейську наукові традиції. Як показують праці Л. Білецького, К. Копержинського, П. Филиповича, порівняльно-історична школа була одним з основних досягнень українського літературознавства післяреволюційного десятиліття. Продемонстровано зміни, які сталися з 1927 р.: єдиним основним синтезуючим принципом і методом літературознавства стає соціологічний, чи марксістський метод. Проаналізовано праці літературознавців, виступи критиків, що засвідчують поступове згортання компаративістики в Україні, зміну її характеру аж до проголошення буржуазною лженаукою. Досліджено негативний вплив ідеологічного чинника, який завдав непоправної шкоди літературознавству загалом і компаративістиці зокрема, що значною мірою зруйнувало спадкоємність національного історико-літературного мислення та звузило методологію пізнання літературних явищ.

Ключові слова: літературознавство, компаративістика, порівняльно-історична школа, філологічна школа, метод, вплив, традиція, соціологія.

Про рівень, спрямування та проблему літературознавства 1920-х рр., про його здобутки і втрати останнім часом писали Л. Грицик, Р. Гром'як, Л. Демська-Будзуляк, О. Сінченко, М. Наєнко, В. Поліщук, В. Саєнко, М. Сподарець та ін. Проте залишається актуальним дослідження своєрідності функціонування окремих літературознавчих напрямів, зокрема української компаративістики, в контексті літературознавчої парадигми 1920–1930-х рр. До того часу обмежена в правах нормально розвиватися в університетах, змушена приховуватись під назвами «южно-русская» чи «юго-западна література», «Семинарий русской филологии», «Історико-філологічне товариство» літературознавча наука попри це стверджувалася, накопичувала інтелектуальний потенціал. Особливо розвинулась і повносило заявила про себе компаративістика, розширивши простір дослідження, рівень теоретичних проблем та практичних пошуків. Л. Грицик справедливо зазначає: «1920-ті роки в українській

компаративістиці позначені експериментами, апробацією різних підходів» [8, 13].

Мета нашої статті: переглянути цей важливий етап розвитку літературознавства в Україні, акцентувати роль і місце компаративістики в літературознавстві, показати її трансформації і деформації під впливом радянської ідеології.

Репрезентативним для розуміння набутоків українського літературознавства за перше пореволюційне десятиліття є спостереження Д. Чижевського, який зазначив, що в ті роки Україна мала такі кадри дослідників, таку наукову базу й так організовану працю, що «можна говорити про цілком новий період дослідження історії української літератури» [26, 14].

Літературознавець І. Айзеншток, який весь цей час перебував в Україні, дивився на речі не так оптимістично: «Наука про літературу, в останнім десятилітті, в межах нинішньої Радянської спілки, розвивалася шляхами, відокремленими від шляхів західноєвропейської науки. Спершу

війна, а потім революція примушувала наших учених займатися кустарництвом, примушувала їх “своїм розумом” доходити до того, що на заході давно вже робилося загальним добром» [2, 365]. Але важливо насамперед те, що наукові ресурси українського літературознавства на післяреволюційний час були дуже потужними, спиралися на міцну світову та європейську наукові традиції.

У перше пореволюційне десятиліття в українському літературознавстві, що, як і література, було відносно вільним у своєму розвитку, ще співіснували (хоч і не зовсім мирно) різні течії і школи, серед яких — порівняльно-історична. Про порівняльний метод в українському літературознавстві та його значення для досліджень писали ще М. Драгоманов, М. Дашкевич, І. Франко, В. Перетц, О. Колесса та ін. Л. Білецький в «Основах української науково-літературної критики» (1925) його не виокремлював, а лише називав у розвитку історичної школи теорію наслідування, яка має чільне місце для встановлення генези літературного твору. В українському літературознавстві ця теорія, за його спостереженнями, оформилась у двох напрямках: порівняльно-методологічному (основоположник Я. Грімм, в Україні — О. Котляревський) та порівняльно-історичному (від Т. Бенфея до М. Драгоманова). Другий напрям він розподіляв на ідейно-соціологічний (М. Драгоманов, М. Сумцов, В. Гнатюк, В. Щурат) та формально-поетикальний (О. Колесса, Я. Гординський, Т. Сушицький, В. Бойко, П. Филипович) [4].

Для К. Копержинського порівняльний принцип є підґрунтям будь-якого дослідження, особливо він є основою студіювання тексту філологічною школою. Тому він вважав: філологічна школа є водночас школою порівняльно-історичною, що ставить перед собою широкі історико-літературні завдання і не обмежується літературою однієї нації чи країни. До прихильників цієї школи К. Копержинський зараховував В. Перетца, В. Адріанову-Перетц, Д. Загула, С. Щеглову, О. Дорошкевича, П. Зайцева, О. Багрія, С. Козуба, О. Білецького, М. Зерова, Г. Хоткевича, С. Таранушенка, Л. Луціва, П. Биховського, Т. Слабченка та ін. [12].

Значення компаративістичних досліджень для самовизначення української літератури сформулював П. Филипович: «Порівняльні студії поширюють... наш обрій, виводячи українське письменство з вузьких національних меж і з'єднуючи його з творчістю інших народів» [23, 3]. Цьому сприяла і певна традиція в українському літературознавстві, зокрема, він наголошував: М. Драгоманов, І. Франко, М. Сумцов, О. Колесса «багато зробили для популяризації порівняльного методу, що до того ж виводить наше письменство з вузьких національних меж» [23, 3]. Постаті, які назвав П. Филипович, не випадкові:

саме ці вчені, застосовуючи порівняльний метод наприкінці XIX ст., доводили міру оригінальності рідної словесності, її незалежність від російської, намагалися вивчати українську літературу в контексті світової і тим піднести її на світовий рівень. Порівняльно-історичну школу П. Филипович зараховував до головних досягнень українського літературознавства цього десятиліття [25].

Отже, у працях 1920-х рр. учнів професора В. Перетца, учасників його семінару (Л. Білецького, П. Филиповича та К. Копержинського), які певною мірою підсумовували досвід післяреволюційного десятиліття, усталився погляд на відносну окремішність порівняльних історико-літературних досліджень. Слід вказати і на той промовистий факт, що в 1920-х роках в Інституті Т. Шевченка працював кабінет порівняльного вивчення літератур (керівник О. Білецький, секретар М. Легавко, співробітники М. Жінкін, І. Айзеншток, М. Самарін, З. Єфімова, М. Габель, С. Утевський, О. Лейтес), діяльність якого зосереджувалася навколо трьох важливих тем: російсько-українських літературних взаємин; перекладів класиків світової літератури українською мовою у зв'язку з питанням про їх вплив на українську літературу; вивчення художньої літератури сучасного Заходу [5, 374].

Але вже 1927 р. Б. Якубський єдиним основним синтезуючим принципом і методом літературознавства називав соціологічний, чи марксівський метод. Низку давніх літературознавчих методів він вважав не самостійними і незалежними один від одного, а допоміжними аналітичними прийомом, метою яких є соціологічне тлумачення літературного твору. Б. Якубський зауважував, що літературні впливи та запозичення треба вивчати, безперечно, через засіб порівняння, але застосовуючи його, наполегливо радив звертатися до «провідного методу», якому не має суперечити порівняльний прийом аналізу. Вивчати літературний твір, на його думку, потрібно, послідовно застосовуючи філологічний, формальний, психологічно-біографічний, і нарешті, порівняльний аналіз — останній для того, щоб встановити можливий зв'язок літературного твору з його соціальним оточенням, оскільки на цьому етапі дослідження виразно постає проблема впливів на письменника, на його твір, та проблема літературних запозичень. На останньому місці — врахування можливих впливів і запозичень, «які ще міцніше в'яжуть літературне явище з його життєвим джерелом, з базою, витвором якої він з'явився» [30, 65]. Порівняльний аналіз у літературознавстві Б. Якубський оцінив дуже високо: «Від перших примітивних текстуальних порівнянь наш літературний порівняльний аналіз перейшов до витонченішого вміння бачити й знаходити явища впливів та запозичень майже в усіх моментах утворення літературного явища.

Досягненням останніх робіт порівняльного аналізу є твердження, що літературний вплив та літературне запозичення, свідомі та несвідомі, переважно відносяться до найдрібніших моментів літературних форм, характеризуючи цим всебічне явище певної соціальної спільності й обумовленості» [30, 65]. Отже, Б. Якубський наполягав, щоб соціологічний аналіз підсумовував усебічний розгляд літературного твору. Він має відбуватися після філологічного аналізу, після уважного й докладного вивчення всіх складників зовнішньої форми твору, після знаходження формального й ідейного зв'язку твору з психологією соціальної групи, яку представляв письменник, після виявлення всіх можливих зв'язків та обумовлень літературного явища його культурно-історичним оточенням — лише після цього дослідник має дати твору соціологічне тлумачення, за Г. Плехановим, перекласти літературний твір з мови мистецтва на мову соціології. Але згодом соціологічна домінанта абсолютизувалася і решта методів виявилися ворожими і просто непотрібними.

Такий погляд на літературознавство нової доби мав глибокі об'єктивні причини — він органічно відображав неухильний процес соціологізації суспільної свідомості. 1930 р. порівняльний метод уже називатимуть ідеалістичним, застарілим, і зрештою, реакційним, бо він «суперечить єдино науковому методу — марксистському» [10, 335]. В. Перетц змушений з огляду на це писати, що порівняльний метод — це не система філософських понять, а вже «лише робочий прийом для виявлення культурних і літературних зв'язків у словесній творчості всіх народів» [17, 338] і пропонує розглядати його лише як метод підготовчої обробки літературного матеріалу для подальшого аналізу його в соціологічному плані. Таке «підтягування» порівняльного методу до завдань соціології, заклик до взаємодії соціологічного й порівняльного підходів тільки на перший погляд розширювали межі порівняльного літературознавства та спрямовували його увагу не лише на історичні, а й на соціальні коди, між якими існували різноманітні зв'язки, а насправді — сигналізували про небезпеку соціологічної вульгаризації літературознавства, яка відкрито заявила про себе на початку 30-х років.

Протистояння літературознавчих платформ визначалося ідеологічними, а не естетичними причинами. У той час усім серйозним дослідникам важливо було знайти противагу дедалі агресивнішому вульгарно-соціологічному підходу, тож до захисту соціологічної школи часто вдавалися навіть ті, хто до неї не належав. Зокрема, П. Филипович мобілізував себе й інших виходити на рівень соціологічних узагальнень, можливих лише за умови врахування всіх фактів. «Соціологічні, — як зауважує С. Гречанюк, — в його устах означало одне — наукові» [7, 6].

П. Филипович дійшов висновку, що докладне вивчення соціології українського читача, його смаків і оцінок — це одночасно вивчення того впливу, що мав він, як соціальний фактор, на розвиток літературного процесу, і тих впливів, що зазнавав він від літератури як соціального чинника [24]. Тому Г. Костюк назвав спосіб аналізу літературних явищ, який демонстрував П. Филипович, «дещо змодернізованою порівняльно-історичною метою» [13, 562].

Кожен літературний твір був проголошений явищем соціального характеру. Тому, писав Б. Навроцький, «соціологічний метод в літературознавстві справедливо засуджує вузько “формальний” розгляд літературних явищ, тобто коли літературні твори аналізуються як ланки лише історично-літературного процесу, взятого відокремленим від своїх зв'язків з загальним ходом історично-соціального процесу» [16, 25]. Соціологічний аналіз поетичного стилю, наголошував цей дослідник, не може оминати важливу й складну проблему впливів. Стиль письменника як жива, органічна і через те варіативна в різні періоди система організації художнього матеріалу, на його думку, «найближчою базою своєю має психоідеологію письменникової й певної літературної традиції, що зв'язує цього письменника з його добою, а, перш за все, з певним соціальним угрупованням» [16, 23]. Тобто творчість кожного письменника учений трактував як соціальне й процесуальне явище, що залучається в певний соціально-історичний процес у формах, властивих традиції, типовій для даної соціальної групи на даному етапі її історичного розвитку. Він застерігав, що не слід робити висновку, ніби письменник у своїй творчості пов'язаний тільки зі своїм класом і його літературною традицією, а користується всім історичним досвідом, доступним йому, і водночас акцентує на тому, що письменник не завжди може перемогти цей досвід і «вийти на шлях адекватної ідеологізації соціальних інтенцій, властивих його класу» [16, 24]. Правильно буде, коли дослідник цікавитиметься впливами, паралелями не в площині іманентно-формалістичної констатації, а «дивитиметься на них як на щось службове, як на матеріал для ... встановлення певного соціологічного еквіваленту даного явища» [16, 24]. Відтак він наполягав на тому, щоб дослідник враховував саме традицію, а не окремий вплив окремого джерела. Ця методологічна вимога, на перший погляд, цілком слушна, адже досліджувати вплив певного джерела неможливо, ізолювавши його від певної традиції, зосереджуючись лише на констатації й формалістичному описі. Таке завдання і розв'язання його призводить до того, що багато письменників перестають бути абсолютно оригінальними геніями. Окрім цього, літературознавець пропонує щільніше зв'язати їх із соціально-історичним ґрунтом,

звертати увагу насамперед на соціальну й історичну базу, на класові завдання. Зрештою окремі паралелі для нього залишаються лише «зачіпкою, початком праці над виявленням тої чи тої традиції, яка могла б з'ясувати соціальний ґрунт даного явища й ті процеси діалектичного перехрещення, відштовхування й перетворення різних стильових стихій (знову, здавалось би, слухна порада, але далі — суцільна вульгаризація. — Г. А.), що в своїй боротьбі відображають у специфічній формі загальні процеси класової боротьби всередині даного суспільства й на даному щаблі історичного розвитку» [16, 25].

Соціологічний метод на перших порах намагався вбирати й досвід інших методів. Зокрема, Ф. Якубовський писав про те, що треба певною мірою прийняти твердження формальної школи літературознавства про безперервність і самостійність літературного ряду. Це означає, що певні літературні впливи та елементи художнього стилю залишаються до певної міри жити й після того, як до літератури «ввійшли люди нової соціальної формації... зовсім несхожої до тої, що утворила певні художні норми. Тільки в складному процесі асимілювання для себе попереднього надбання, наслідуванням, перетворюванням впливів, пародією й трагедією нова соціальна верства доходить врешті того щабля, коли вона може розбити шкаралупу, в якій вона розпочала творити свої культурні цінності, та вільно виступити не тільки з своїм власним світоглядом, але й з своїм власним стилем» [29, 10].

Для О. Дорошкевича уже цілком ясно, що питання про впливи можна розв'язувати, «лише припускаючи соціальну зумовленість, детермінованість поетової творчості: законні каузальності підлягають не тільки цілком оригінальні твори, але й ті, де позначився чужий вплив» [9, 36]. Тому порівняльні студії, на його переконання, повинні входити лише невеликою часткою в соціологічне освітлення усіх поетичних прийомів письменника, а цього здебільшого не визнають «уперті шукачі „чужих впливів“» [9, 36].

Чи не найбільше цькувань у ці роки зазнав П. Филипович. Рецензенти його книжки «З новітнього українського письменства: історично-літературні статті» (К. : Культура, 1929) вказували на методологічне безсилля, немічність його методології» [20, 4], його почали називати запізним епігоном теорії запозичень, дорікали йому за велику кількість імен, назв, джерел, порівнянь, зіставлень, впливів, запозичень чи «нав'янь» і вбачати в цьому дослідникову безпорадність; він потопав в безлічі випадкових фактів, неспроможний їх з'ясувати, адже «явища впливу, міра запозиченого й оригінального у всякого письменника — це явища не самодостатні й не основні, а похідні й другорядні, які потребують соціологічного пояснення» [22, 536]. Особливо картали

статтю «Історія одного сюжету», у якій простежувався шлях сюжету повісті О. Кобилянської «У неділю рано зілля копала»: від пісні «Ой не ходи, Грицю» і версії роману про Трістана та Ізольду до російських, українських і польських його обробок (Ф. Якубовський, К. Копержинський, Д. Пилипчук).

П. Филипович відшукав 65 авторів, які здійснили літературну обробку сюжету пісні, для чого йому довелося проаналізувати найрізноманітніші джерела, простежуючи традицію. З'ясування типологічної єдності різножанрових творів, яке продемонстрував дослідник, показувало, що це не статична спільність, а динамічна: усе в творі залежить від позиції автора, його ролі в реалізації художнього задуму. Але все це трактувалося як «плід літературної археології» [20, 4], оскільки не допомагало зрозуміти творчість О. Кобилянської «... в усій її складності, в усіх елементах на тлі певного класового оточення, в якому творила письменниця» [28, 17] (докладніше про критику цієї праці див. [3]). Межі та перспективи порівняльних досліджень, отже, звужувалися, зводилися лише до кількох аспектів.

І. Айзеншток ще пробував наполягати на тому, що «широкі соціологічні узагальнення й висновки в літературній науці мусять іти після ретельної та докладної іманентної аналізи відповідних явищ літературних» [1, 120]. Він спробував стати на захист теорії наслідувань, на зловживання якою дивились як на негативний аспект філологічного методу. Йшлося про механічне порівняння «рівнобіжностей», щоб розв'язати по суті неправильне завдання: виведення індивідуального мистецтва із механічних подолань (у даному разі «літературного») оточення. Він вважав, що цілком вчасно піднести голос «на захист філологічних порівнянь і рівнобіжностей, визволених, звичайно, від грубого і механічного вживання» [1, 73], оскільки в основі філологічний метод накреслює єдино правильний прийом, що ним користується кожний художньо-історичний дослід: порівняння текстів, унаслідок якого з'ясується і традиційна літературна спадщина, й індивідуальні властивості її переробки. Унаслідок цього І. Айзенштока характеризували як прихильника теорії наслідувань, «як вона виявилась в ідеалістичному літературознавстві» [19, 78]. Його методологічний шлях називали формалістичним, «який під тиском підвищення вимог до літературознавчої продукції ... намагається зовні «соціологізуватись», засвоїти... марксистську фразеологію» [19, 78].

З 1934 р. вже почали говорити про нещадну боротьбу з представниками антимарксистських течій (О. Дорошкевич, О. Білецький, М. Зеров), що ... «вимагає найретельніше тримати в чистоті зброю марксистсько-ленінської методології» [18, 104]. Негативну характеристику давали

й літературознавцям, що «вийшли з Київського університету: Н.К. Гудзій та А.А. Назаревський стоять на типових для київської “школи” (професорів В.Н. Перетца та А.М. Лободи) статистично-порівняльних методологічних позиціях» [18, 104] (в оригіналі ініціали вказані саме так, у російському варіанті. — Г. А.).

С. Щупак, представник ідеологічно пильної марксо-ленінської критики, зокрема, вказував на те, що «Зеров і Филипович є яскраві репрезентанти тої групи буржуазних літературознавців, що використовують формалізм як побічну методу, залишаючись в основному на позиціях інших буржуазних методологій» [27, 38]. Зокрема, для П. Филиповича «рідною» є порівняльна метода, він є її адептом. Його методологію критик називав деструктивною, вона, за словами С. Щупака, прищеплює аполітизм, позакласове розуміння мистецтва, формалістично-естетичне ставлення до літератури. Він для критика — епігон О. Веселовського, що вульгаризує метод свого вчителя. Такі, як П. Филипович, на думку С. Щупака, лише підправляють старий порівняльний метод Веселовського сучаснішими принципами, запозиченими з ОПОЯЗівської школи.

За словами С. Росовецького, в Україні наприкінці XIX і аж до 30-х років XX ст. існувала компаративістика «в нормальній тогочасній західно-європейській моделі» [21, 23]. На жаль, обставини склалися так, що вже на початку 1930-х рр. багатьох її представників було фізично знищено (М. Зеров, П. Филипович, М. Драй-Хмара), на довгі роки репресовано (О. Дорошкевич, К. Копержинський, А. Шамрай), деякі з них емігрували (Л. Білецький, О. Грушевський), припинили літературознавчу діяльність (М. Марковський, М. Мочульський, С. Родзевич, С. Таранушенко) або ж пристосувалися до тогочасних радянських порівняльних студій, зосереджених насамперед на вивченні українсько-російських зв'язків (О. Білецький, І. Айзеншток та ін.).

Знищення компаративістики збіглося з нещадним винищенням української інтелігенції, духовного потенціалу нації. Рівень прочитання української літератури катастрофічно знижувався: літературознавці переважно досліджували «народність» та «демократизм», не помічали суголосності зі світовим контекстом, чим збіднювали її філософські та естетичні пошуки.

З огляду О. Білецького «Українське радянське літературознавство за сорок років», за влучним висловом Г. Костюка, «з незаперечною

ясністю видно, що українського літературознавства в 30-ті роки фактично не було» [14, 212]. Припинився друк видань українських класиків, не з'явилося жодного курсу історії літератури, жодної теоретичної праці, жодного вартого уваги монографічного дослідження. Компаративістика з усіх напрямів літературознавства постраждала чи не найбільше, бо ж була строго науковою, національно зорієнтованою, незалежною від політичних і партійних тенденцій, а її представники висвітлювали розвиток української літератури як самостійний процес, незалежний від російської літератури.

Глибоко проаналізувавши літературно-критичну ситуацію в Україні у 1920–1930-х рр., Я. Гординський наголошував: «В таких умовах літературознавство і критика потрапляють у глибоку кризу, ще глибшу, ніж художнє письменство ... бо вільна, об'єктивна думка підпорядковується партійним наказам» [6, 107].

1934 р. водночас із ліквідацією М. Грушевського і його послідовників став початком «ліквідації філологічного й порівняльно-історичного напрямків в українському літературознавстві, в обсяг зацікавлень і досліджень яких входило головним чином давнє й середнє українське письменство. З допомогою репресій і адміністративного тиску знищено не тільки обидва ці напрямки і їх діячів, але й цілу опрацьовану ними ділянку» [15, 238], — писав Б. Кравців.

«Європейська» лінія в літературі майже повністю згасла, а разом з нею урвався теоретичний розвиток і практичне застосування порівняльного літературознавства. Така «синхронність» видається нам не випадковою, не випадковими були і зміни, які відбулися в письменстві й літературознавстві. В основу єдиного художнього методу соціалістичного реалізму лягла «народницька» лінія, соціологічний метод витіснив усі інші в літературознавстві. Художній процес і теоретичні концепції спростилися й вульгаризувалися, період дискусій закінчився категоричним неприйняттям, відкиданням того, що не вписувалося в ці канони, повним запереченням попередніх здобутків. Ідеологічний чинник, що запанував у всіх сферах наукової діяльності, завдав непоправної шкоди літературознавству в цілому й компаративістиці зокрема, спотворив її принципи й оголосив лженаукою на кілька десятиліть, що значною мірою зруйнувало спадкоємність національного історико-літературного мислення та звузило методологію пізнання літературних явищ.

ДЖЕРЕЛА

1. Айзеншток І. Котляревщина / І. Айзеншток // Українські Пропілеї. — Т. І: Котляревщина. — ДВУ, 1928. — С. 9–121.
2. Айзеншток І. Литературная энциклопедия. Словарь литературных терминов в двух томах. М., 1925. Rellalexikon der deutschen Literaturgeschichte. Herausgegeben von Paul Merker und Wolfgang

- Stammler. Berlin 1925. Band I, 1-4. 1-320. Abenteuerroman — Epos. Енциклопедія історії німецької літератури. За редакцією П. Меркера та В. Штамллера / І. Айзеншток // Червоний шлях. — 1925. — № 11-12. — С. 365-367.
3. Александрова Г. Павло Филипович: «порівняльні студії поширюють наш обрій» (до 125-річчя вченого) / Галина Александрова // Слово і час. — 2016. — № 9. — С. 4-16.
 4. Білецький Л.Т. Основи української літературно-наукової критики / Леонід Білецький ; [упоряд., автор передм. і приміток М.М. Ільницький]. — К. : Либідь, 1999. — 405 с. — (Літературні пам'ятки України).
 5. В Інституті Т. Шевченка. Робота кабінетів // Літературний архів. — 1930. — Кн. III-VI. — С. 371-377.
 6. Гординський Я. Літературна критика підсоветської України / Ярослав Гординський. — Л., 1938. — 125 с.
 7. Гречанюк С. Щоб давнє слово на чатах стало / Сергій Гречанюк // Павло Филипович. Літературно-критичні статті. — К. : Дніпро, 1991. — С. 3-16.
 8. Грицик Л. Українське порівняльне літературознавство 1920-х років: між реліктами позитивістських уявлень і типологією / Людмила Грицик // Слово і час. — 2013. — № 8. — С. 12-22.
 9. Дорошкевич О. Сучасний стан шевченкознавства / О. Дорошкевич // Етюди з шевченкознавства. — Х.-К., ДВУ, 1930. — С. 5-53.
 10. Кирилюк Є. Літературознавча робота в Києві / Євген Кирилюк // Літературний архів. — 1930. — Кн. I-II. — С. 335.
 11. Копержинський К. П. Филипович. З новітнього українського письменства. Історично-літературні статті. Видавництво «Культура», «Київ-Друк», 1929 / К. Копержинський // Україна. — 1929. — Травень-червень. — С. 148-150.
 12. Копержинський К. Українське наукове літературознавство за останнє десятиліття, 1917-1927 (відбитка з «Студій з історії України», н.-д. кафедри істор. України в Києві, т. II, 1929) / Кость Копержинський. — К., 1929. — 34 с.
 13. Костюк Г. Поет-учений. Дещо про поетичну і наукову спадщину Павла Филиповича / Григорій Костюк // Филипович П. Література. — Нью-Йорк, США; Мельборн, Австралія, 1971. — С. 551-563.
 14. Костюк Г. Українське наукове літературознавство в перше повоєнне п'ятнадцятиліття / Григорій Костюк // Збірник на пошану українських учених, знищених большевицькою Москвою. — ЗНТШ. — 1962. — Т. CLXXIII. — С. 185-216.
 15. Кравців Б. Розгром українського літературознавства 1917-1937 рр. / Богдан Кравців // Збірник на пошану українських учених, знищених большевицькою Москвою. — ЗНТШ. — 1962. — Т. CLXXIII. — С. 217-242.
 16. Навроцький Б. «Гайдамаки» Шевченка. Джерела. Стиль. Композиція / Б. Навроцький. — Б. м. : ДВУ, 1928. — 399 с.
 17. Перетц В.Н. К вопросу о сравнительном методе в литературоведении / В.Н. Перетц // Труды отдела древнерусской литературы Института русской литературы. — 1934. — Т. 1. — С. 327-339.
 18. Перлін Є. Гоголь про мистецтво / Євген Перлін // ЖйР. — 1934. — Кн. 4. — С. 102-118.
 19. Петренко П. У хащах формалізму / Павло Петренко // Літературний архів. — 1931. — Кн. I-II. — С. 68-79.
 20. Пилицук Д. Проф. П. Филипович. «З новітнього українського письменства». Культура. К., 1929 р. / Д. Пилицук // Літературна газета. — 1930. — № 4 (70). — С. 4.
 21. Росовецький С.К. Якого оновлення потребує українська компаративістика: нотатки традиціоналіста / Станіслав Росовецький // Слово і час. — 2003. — № 5. — С. 19-30.
 22. Травень О. Проф. П. Филипович. З новітнього українського письменства. Історично-літературні статті. В-во «Культура» Держтресту «Київ-Друк». 1929 / О. Травень // Критика. — 1929. — № 7-8. — С. 200-203.
 23. Филипович П. Передмова / П. Филипович // З новітнього українського письменства: історично-літературні статті. — К. : Культура, 1929. — С. 3-6.
 24. Филипович П.П. Соціальне обличчя українського читача 30-40 рр. XIX ст. / П.П. Филипович // Літературно-критичні статті. — К. : Дніпро, 1991. — С. 17-31.
 25. Филипович П. Українське літературознавство за 10 років революції / П. Филипович // Література: зб. 1 / [за ред. акад. С. Єфремова, М. Зерова, П. Филиповича]. — К., 1928. — С. 5-28.
 26. Чижевський Д. Історія української літератури (від початків до доби реалізму) / [фахове редак. і передм. М.К. Наєнка] / Дмитро Чижевський. — Тернопіль : Феміна, 1994. — 480 с.
 27. Щупак С. Формалізм на службі в українських буржуазних та дрібнобуржуазних еkleктиків / С. Щупак // Критика. — 1931. — № 10. — С. 31-49.
 28. Якубовський Ф. Небезпека формалізму / Ф. Якубовський // Критика. — 1929. — № 9. — С. 8-28.
 29. Якубовський Ф. На узбіччях стежка поета / Ф. Якубовський // Шевченко Т. Повна збірка творів: повісті. — К. : Сяйво, 1927. — С. 5-18.

REFERENCES

1. Aizenshtok I. (1928). Kotliarevshchyna. In I. Aizenshtok (Eds.). *Ukrainski Propilei. T. I: Kotliarevshchyna*, DVU, ss. 9–121.
2. Aizenshtok I. (1925). Literaturnaia entsyklopediia. Slovar literaturnykh terminov v dvukh tomakh. Entsyklopediia istorii nimetskoï literatury. Chervonyi shliakh, 11–12, S. 365–367.
3. Aleksandrova H.A. (2016). Pavlo Fylypovych: «porivnialni studii ... poshyriuiut nash obrii» (do 125-richchia vchenoho). *Slovo i chas* (9), S. 4–16.
4. Biletskyi L.T. (1999). Osnovy ukrainskoi literaturno-naukovoï krytyky. K., Lybid, 405 s.
5. V Instytuti T. Shevchenka. Robota kabinetiv. (1930). *Literaturnyi arkhiv*. (Kn. III–VI), s. 371–377.
6. Hordynskiy Ya. (1938). Literaturna krytyka pidsovietskoi Ukrainy. Lviv, 125 s.
7. Hrechaniuk S. (1991). Shchob davnie slovo na chatakh stalo. K., Dnipro. *Literaturno-krytychni statii*, ss. 3–16.
8. Hrytsyk L. (2013). Ukrainske porivnialne literaturoznavstvo 1920-kh rokiv: mizh relikhtamy pytyvistykykh uiavlen i typolohiieiu. *Slovo i chas* (8), ss. 12–22.
9. Doroshkevych O. (1930). Suchasnyi stan shevchenkoznavstva. Kh.–K., DVU. *Etiudy z shevchenkoznavstva*, ss. 5–53.
10. Kyryliuk Ye. (1930). Literaturoznavcha robota v Kyievi. *Literaturnyi arkhiv, Kn. I–II*, s. 335.
11. Koperzhynskiy K.P. (1929). Fylypovych. Z novitnioho ukrainskoho pysmenstva. Vydavnytstvo «Kultura», «Kyiv-Druk». *Istorychno-literaturni statii*, S. 148–150.
12. Koperzhynskiy K. (1929). Ukrainske naukove literaturoznavstvo za ostannie desiatylyttia, 1917–1927 (vidbytko z «Studii z istorii Ukrainy», n.-d. kafedry istor. Ukrainy v Kyievi, t. II). K., 34 s.
13. Kostiuk H. (1971). Poet-uchenyi. Deshcho pro poetychnu i naukovu spadshchynu Pavla Fylypovycha. Niu-York, SShA; Melborn, Avstraliia. *Literatura* ss. 551–563.
14. Kostiuk H. (1962). Ukrainske naukove literaturoznavstvo v pershe poviennie piatnadtsiatylyttia. ZNTSh. *Zbirnyk na poshanu ukrainskykh uchenykh, znyshchenykh bolshevytskoiu Moskvoiu*, ss. 185–216.
15. Kravtsiv B. (1962). Rozghrom ukrainskoho literaturoznavstva 1917–1937 rr. ZNTSh. *Zbirnyk na poshanu ukrainskykh uchenykh, znyshchenykh bolshevytskoiu Moskvoiu*, ss. 217–242.
16. Navrotskyi B. (1928). «Haidamaky» Shevchenka. Dzherela. Styl. Kompozytsiia. B. m. DVU, 339 s.
17. Perets V.N. (1934). K voprosu o sravnitelnom metode v literaturovedenii. *Trudy otdela drevnerusskoi lyteratury Instituta russkoi literatury*, ss. 327–339.
18. Perlin Ye. (1934). Hohol pro mystetstvo. ZhiR. (Kn. 4), ss. 102–118.
19. Petrenko P. (1931). U khashchakh formalizmu. *Literaturnyi arkhiv (Kn. I–II)*, ss. 68–79.
20. Pylypchuk D. (1929). Prof. P. Fylypovych. «Z novitnioho ukrainskoho pysmenstva». *Kultura. K., Literaturna hazeta, № 4 (70)*, S. 4.
21. Rosovetskyi S.K. (2003). Yakoho onovlennia potrebuie ukrainska komparatyvistyka : notatky tradytsionalista. *Slovo i chas* (5), ss. 19–30.
22. Traven O. (1929). Prof. P. Fylypovych. Z novitnioho ukrainskoho pysmenstva. Istorychno-literaturni statii. V-vo «Kultura» Derzhrestu «Kyiv-Druk». *Krytyka, № 7–8*, S. 200–203.
23. Fylypovych P. (1929). Peredmov. In P. Fylypovych (Eds.). K., *Kultura. Z novitnioho ukrainskoho pysmenstva: istorychno-literaturni statii*, ss. 3–6. K.: Kultura.
24. Fylypovych P. P. (1991). Sotsialne oblychchia ukrainskoho chytacha 30–40 rr. XX st. In P. P. Fylypovych (Eds.). K., Dnipro. *Literaturno-krytychni statii*, ss. 17–31.
25. Fylypovych P. (1928). Ukrainske literaturoznavstvo za 10 rokiv revoliutsii. *Literatura: zb. 1*, ss. 5–28.
26. Chyzhevskiy D. (1994). Ternopil, Femina. *Istoriia ukrainskoi literatury (vid pochatkiv do doby realizmu)*, 480 s.
27. Shchupak S. (1931). Formalizm na sluzhbi v ukrainskykh burzhuaznykh ta dribnoburzhuaznykh eklektykiv. *Krytyka, 10*, ss. 31–49.
28. Yakubovskiy F. (1929). «Nebezpeka formalizmu». *Krytyka, 9*, ss. 8–28.
29. Yakubovskiy F. (1927). Na uzbichnykh stezhkakh poeta. K., Siaivo. In Shevchenko T. (Eds.). *Povna zbirka tvoriv: povisti*, ss. 5–18.
30. Yakubskiy B. (1927). Do vzaiemyn marksivskoi metody z starymy metodamy literaturoznavstva. *ZhiR, I*, ss. 54–65.

Галина Александрова

**УКРАИНСКАЯ КОМПАРАТИВИСТИКА МЕЖДУ 1920 И 1930-ми ГОДАМИ:
РЕПРЕССИИ И ТРАНСФОРМАЦИИ**

В статье прослежены особенности функционирования сравнительно-исторического направления в украинском литературоведении 1920–1930-х гг., его достижения и потери. Акцент сделан на том, что научные ресурсы украинского литературоведения в послереволюционное время были очень мощными, опирались на мировую и европейскую научные традиции. Как показывают труды Л. Белецкого, К. Копержинского, П. Филиповича, сравнительно-историческая школа была одним из главных достижений украинского литературоведения послереволюционного десятилетия. Продемонстрированы изменения, которые произошли с 1927 г.: единственным главным синтезирующим принципом и методом литературоведения становится социологический, или марксистский метод. Проанализированы труды литературоведов, выступления критиков, свидетельствующие о постепенном свертывании компаративистики в Украине, изменении ее характера вплоть до провозглашения буржуазной лженаукой. Исследовано негативное влияние идеологического фактора, который нанес непоправимый вред литературоведению вообще и компаративистике в частности, что в значительной мере разрушило преемственность национального историко-литературного мышления и сузило методологию познания литературных явлений.

Ключевые слова: литературоведение, компаративистика, сравнительно-историческая школа, филологическая школа, метод, влияние, традиция, социология.

Galina Aleksandrova

**UKRAINIAN COMPARATIVE STUDY DURING 1920-1930s:
REPRESESIONS AND TRANSFORMATIONS**

The article analyses peculiarities of the functioning of the comparative-historical direction in the Ukrainian literary criticism of the 1920–1930s, its achievements and losses. It is emphasized that the scientific resources of Ukrainian literary studies at post-revolutionary times were very powerful, relied on a solid world and European scientific traditions. According to the works by L. Biletskyi, K. Koperzhinskyi, P. Fylypovych, the comparative-historical school was one of the main achievements of Ukrainian literary studies in the post-revolutionary decade. The changes since 1927 have been demonstrated: the only basic synthesis principle and method of literary criticism is the sociological or Marxist method. The works of literary critics, performances by critics, which testify to the gradual collapse of comparative studies in Ukraine, and changes in its character up to the proclamation of bourgeois pseudoscience, are analysed. The negative influence of the ideological factor that caused irreparable harm to literary criticism in general and comparative studies in particular is investigated, which greatly destroyed the continuity of national historical and literary thinking and narrowed the methodology of knowledge of literary phenomena.

Key words: literary studies, comparative studies, comparative-historical school, philological school, method, influence, tradition, sociology.

УДК 821.161.2-31.09:141.78

Ольга Башкирова

**ТІЛЕСНІСТЬ ЯК ПРОСТІР СМЕРТІ Й ВІДРОДЖЕННЯ
У РОМАНІСТИЦІ ЛЮБКА ДЕРЕША**

У статті досліджено особливості художньої репрезентації людської тілесності в романах Любка Дереша. Окреслено категорію тілесності як одне з провідних постмодерністських понять, що виникає на перетині фізичного й культурного буття людини. Це поняття утверджується внаслідок подолання жорсткого протиставлення душі і тіла, характерного для класичної європейської філософії. У дослідженні розкрито особливості художнього світу Любка

Дереша, в основі якого лежать два паралельні плани буття — побутовий і метафізичний; простежено зв'язок такого принципу моделювання художньої картини світу з романтичною традицією української літератури. Процес відродження представлено у творах автора через метафори тілесності, передусім біль, рани, тілесні трансформації. Таким чином, обстоюючи первинність психічного, Любка Дереш акцентує увагу на людському тілі як даності, що забезпечує сам процес пізнання.

Ключові слова: тілесність, постмодернізм, постколоніалізм, роман, художня картина світу, смерть, відродження.

Категорія тілесності належить до центральних у літературній теорії та художній практиці другої половини ХХ — початку ХХІ ст. Відмова від дуалістичних уявлень про людину як істоту, в якій розмежоване плотське й духовне; увага до афективних станів свідомості, непідвладних раціональному осмисленню, але доступних художньому осягненню; потужний дискурс сексуальності та зацікавлення патологічними проявами життя людського тіла стали світоглядними маркерами постмодерністської та постпостмодерністської літератури. В українському письменстві звернення до тем тілесності та сексуальності набуває нових конотацій, не завжди співвідносних із західною художньою практикою. Відчуження від власного тіла, досвід хвороби і зраненості стають симптомами постколоніальної травми; увага до жіночого тілесного досвіду в контексті національної літератури набуває значення законмірної реакції на майже виключне панування чоловічого дискурсу, заснованого на патріархальних цінностях (не випадково кінець ХХ — початок ХХІ ст. ознаменувався в українській літературі активним розвитком феміністичної критики, до заслуг якої належить і сучасне перепрочитання спадщини великих письменниць-модерністок, передусім Лесі Українки та Ольги Кобилянської); нарешті, активна розробка проблематики, пов'язаної з тілесними практиками та сексуальністю, свідчить про подолання вимушеної ізоляції національної культури від широкого світового контексту упродовж десятиліть домінування соцреалізму як офіційного художнього стилю.

В сучасній гуманітарній науці досить нагальною видається проблема створення єдиної теорії людської тілесності, адже це явище викликає дедалі більше зацікавлення як багатовимірний феномен, що поєднує в собі біологічне та соціокультурне начала [16, 10–11; 2, 249–250]. Тілесність опинялася в центрі уваги таких видатних науковців, як Р. Барт, Ж. Дельоз, У. Еко, Ю. Крістєва, М. Мерло-Понті, М. Фуко та ін.; спроби узагальнення та інтеграції здобутків теорії тілесності, а також сучасні соціокультурні дослідження в цій царині здійснювали І. Биховська, І. Ільїн, І. Кон, О. Муха, В. Подорога, Т. Цветус-Сальхова, Я. Потапенко та ін.

Особливості художньої репрезентації тілесності в сучасній українській літературі широко

вивчалися вітчизняними науковцями. Низку присутніх аспектів цієї проблеми розглядає у своїх працях Т. Гундорова [4; 5]; крізь призму тілесних практик та сексуальності обсервує художні самопрояви колоніальної свідомості О. Забужко [11]. Жіноча тілесність як поле взаємодії й боротьби мистецьких дискурсів представлена у науковому доробку В. Агеєвої [1]. Теорію тілесності як специфічну методологію прочитання української класичної та сучасної літератури застосовано у працях Я. Галкіної [3], Г. Жуковської [10], Н. Лебединцевої [13] та ін. Однак, незважаючи на увагу науковців до проблеми художньої репрезентації людської тілесності у вітчизняному письменстві, чимало її аспектів потребують висвітлення й інтеграції в цілісну картину розвитку української літератури. До таких аспектів належать, зокрема, характер мистецького осягнення людського тіла як складного соціокультурного утворення, світоглядного центру, що інтегрує екзистенційні змісти, в романістиці сучасних українських письменників.

Метою цієї статті є визначення специфіки естетичного оприявлення людської тілесності в художньому світі романів Любка Дереша, зокрема стосовно таких змістових констант творчості письменника, як смерть і відродження. Досягнення мети передбачає розв'язання низки **завдань**: окреслення художніх домінант творчості письменника, з якими пов'язаний образ людського тіла (смерть, відродження); виявлення шляхів метафоризації психологічних та культурологічних змістів, закладених у підтексті романів; визначення провідних мистецьких тенденцій вітчизняної літератури межі ХХ–ХХІ ст., що знаходять вияв у художніх моделях тілесності, представлених творами Любка Дереша. Відповідно до визначених завдань у дослідженні романістики Любка Дереша застосовано *порівняльний та порівняльно-історичний методи*, що дають змогу виявити специфіку втілення провідних художніх констант у різних творах автора, своєрідність його творчого мислення в контексті сучасного вітчизняного письменства; елементи *психоаналітичного методу*.

Перш ніж перейти безпосередньо до аналізу художньої репрезентації людської тілесності в романістиці Любка Дереша, варто бодай стисло